

Nové poznatky o „českém“ cukrovaru v Gorné Orjachovici „V Bulharsku 1912–1914“ Jaroslava Maura

NEW FINDINGS REGARDING THE “CZECH” SUGAR FACTORY IN GORNA ORYAHOVITSA

“In Bulgaria 1912–1914” by Jaroslav Maur

Marek Jakoubek – Ústav etnologie FF Univerzity Karlova

(Opomíjený) český cukrovar v Gorné Orjachovici v Bulharsku

Česká přítomnost v poosvobozeném Bulharsku představuje pro české etnology, antropology a historiky poměrně stabilní předmět zájmu (1–4); zvláštní pozornost byla přitom v posledních dekádách věnována především jediné české vesnici v Bulharsku – Vojvodovu (5–10). Poněkud mimo tento proud zájmu a studia zůstával ovšem „český“ pivovar v Gorné Orjachovici a jeho česká dělnická kolonie. Podnik, který byl založen roku 1912 za finančního krytí Pražskou Úvěrní bankou, se stal záhy nejen jedním z nejvýraznějších bodů na mapě tehdejšího bulharského průmyslu a největším podnikem svého druhu na Balkáně, ale také výkladní skříní české přítomnosti v zemi. I když v posledních letech byly publikovány dvě studie, věnované dané problematice (11, 12), jednalo se o texty víceméně rekapitulační, z většiny především shrnující veškerou dostupnou literaturu k danému tématu. Vzhledem k době, která uplynula od převzetí podniku socialistickým bulharským státem v roce 1948, kterým skončila „česká“ éra cukrovaru, je spíše nepravděpodobné, že bude ještě možné najít pamětníky, kteří by mohli poskytnout osobní svědectví k dějinám podniku a jeho zaměstnanců. Prakticky jediným zdrojem nových poznatků jsou tak již v současnosti pouze archivy. A je jedním z cílů této studie ukázat, že se v nich skrývají dokumenty, které na dějiny gornoorjachovického cukrovaru vrhají nové světlo a jsou hodny čtenářské pozornosti.

Obr. 1. Část „A“ Cukrovar (dokončování stavby)

Ediční poznámka

Níže prezentovaný text „V Bulharsku 1912–1914“ je součástí alba, nacházejícího se v archivu Náprstkova muzea¹, jehož autorem je úředník cukrovaru v Gorné Orjachovici, Jaroslav Maur, působící v podniku mezi lety 1912–1914. Album, jehož obálka nese nápis „Gorna-Orechovica (Bulgaria), Jaroslav Maur 1913“, sestává ze tří hlavních, autorem odlišně označených částí:

1. Jedné strany s fotografií s popiskem „Cukrovar (dokončování stavby)“ a označením „A“.
2. Dvaceti stranami, římskými číslicemi označených fotografií, zachycujících dokončování stavby cukrovaru a dopad zemětřesení roku 1913 na cukrovar.
3. Dalšími deseti stranami fotografií následků katastrofy v Gorné Orjachovici a okolí, značených číslicemi arabskými.

Originální odkazy na fotografie v textu zachováváme (vybrané fotografie přetiskujeme). Na dalších, nepaginovaných a nijak jinak neoznačených stranách jsou výstřižky s fotografiemi a textem v maďarštině, vztahujícími se k uvedenému neštěstí, výstřižek textu „Československá průmyslová kolonie v Bulharsku“ od dr. Jaroslava Stehlíka², pohlednice s fotografií Veliko Tärnova a rozkládací panoramatická fotografie cukrovaru s titulkem „Panorama podniků Bulharsko-české akc. společnosti pro průmysl cukerní v Gorní Orjachovici“. Text „V Bulharsku 1912–1914“, jehož přepis přinášíme níže, nese podtitul „Z mých vzpomínek k tomuto albumu“, je tedy míněn jako svého druhu slovní doprovod k uvedeným fotografiím, obtočí ovšem – jak se ostatně pokusíme prokázat touto edicí – i samostatně. Text, psaný na stroji, sestává z šesti paginovaných stran. Přepis je věrnou transkripcí originálu zachovávající jeho členění i veškerá specifika, včetně chyb. Odkazy na stránky originálu uvádíme tučnou arabskou číslicí v závorce (-1-). Zvýraznění proloženým písmem, užitě v originálu, nahrazujeme zvýrazněním *kurzivou*. Na jednom místě vkládáme hranatou závorku [] s odhadovaným nejpravděpodobnějším chybějícím slovem. Veškeré průběžné poznámky pod čarou jsou naším dílem.

V Bulharsku 1912–1914

Jaroslav Maur

(-1-) Bylo to na podzim r. 1912, když nastoupil jsem z Vídně cestu svou do Bulharska za svým povoláním. Pražská úvěrní banka stavěla v nejurodnějším tamním kraji trnovském velkým

cukrovar a rafinerii za městem Gorna Orechovica. Mezi tím než přijel jsem z Vídně do Bělehradu a Sofie vypukla válka balkánská, ve které jak známo, Srbsko, Bulharsko a Řecko společně bojovalo proti Turecku, jež zatlačeno mělo býti z Evropy do Asie. Přijel jsem tedy do nového svého působiště za balkánské mobilisace a měl jsem příležitost seznati, jak slovanští bratři naši Srbové a Bulhaři se zjevnou radostí chápali se zbraní ku potření a vytlačení asijského podmanitele.

Již z prvních srážek nebylo pochyby, že spojená vojska srbsko-bulharská musí zvítěziti, přes to, že Turci kladli houževnatý odpor a zvláště pevnost Drinopolskou³ srdatě bránili. Křížácké tažení spojeneckých vojsk postupovalo vítězně, v krátké době zatlačena byla turecká vojska až na poslední cíp cařihradský u Bosporu, kde utvořeny byly pevnější zákopy t. zv. „zemljanky“. Zde musely však zbraně ustoupiti horšímu nepříteli – asijské cholere – která z Turecka zavlečená, v řadách bojujících hrozně počala řádit a značných obětí pohltila. Nebezpečná tato epidemie dostala se ovšem i do vnitřního Bulharska a Srbska.

Stavba našeho českého cukrovaru byla již v plném proudu (obraz A). Naši čeští dělníci, řemeslníci, stavitelé, montéři, strojní inženýři, techničtí a administrativní úředníci cukrovarští, počtem několik set lidí, tvořili tehdy českou kolonii a bulharským našim bratrům musí se s díky přiznati, že přicházeli nám vždy a ve všem s tou (-2-) největší ochotou a pohostinností vstříc. Cítili jsme se tam všichni jako doma a zvláště my cukrovarští úředníci, kteří i po ukončení stavby na delší stálý pobyt jsme počítali, vžili jsme se rychle do tamních poměrů. Takřka o závod přiučili jsme se bulharskému jazyku i písmu, tak že Bulhaři nevycházeli z obdivu a tím více k nám Čechům přilnuli. Přes to, že byla doba válečná a cholera v celé zemi nemilosrdně řádila, cítili jsme se tam šťastnými a pracovali jsme tím horlivěji. Práce naše nebyla nijak snadná, většina tamních hospodářů musela býti důkladně obeznána s pěstováním řepy cukrovky a ku pěstění získávána. Byla to pro nás *práce průkopnická* a všichni tehdejší účastníci na tomto podniku plným právem nazváni býti mohou *průkopníky českého cukrovarnického průmyslu na Balkáně v Bulharsku*.

Na jaře r. 1913 stavba blížila se již k svému ukončení, též montáž z větší části byla hotova. Velká česká tovární budova se svým mohutným strojním zařízením a velká řada jednopatrových masivních domů úřednických a přízemních domů dělnických imponantně vystupovala tu v krásné úrodné nížině pod jasným bulharským nebem (obr. I.).

Nikdo z nás netušil, jak hrozné mraky nad námi [a] těmito němými svědky naší neúnavné pilné práce se stahovaly a jak velké neštěstí veškerému okolí Gorno-Orechovickému hrozilo.

Tuším, byl den prvního června 1913 v době polední⁴. Sedím a pracuji ve své provisorní kanceláři. Najednou hrozná rána – jakoby výbuch – oťrásla vzduchem i stavením. Vyskočím od stolu – nevím co se děje – vidím zdi kolem úplně rozpukané – velké pendlové hodiny na podlaze – z vedlejší místnosti řítí se ke mně moji kolegové a vše hledá volný východ na volné prostranství. Konečně podaří se nám dostat se ven přes polo-zřícené venkovské dveře z předsíně. Pohlédnu (3) na své přátele – v očích každého vidím hrozné zděšení. Obličeje úplně bílé – jakoby vápnem posypané. Na všech vidím otázku – co se

to děje? Tu najednou zvolá někdo: *Zemětřesení – pomozte!* Rázem pochopili jsme všichni dosah katastrofy. Záchraně práce ihned započaly. Z tovární budovy zřítla se spodárna⁵ (největší to stavení a řepník (obr. II. – VI.)). Obytné budovy zničeny byly všechny (obr. VII. – XX.). První okamžik, když celou tu spoustu jsem přehlédl a pláč a nářek zraněných uslyšel a na nešťastné pod troskami vzpomněl, tu dojetím jsem zaslzel. Ihned potom přidružil jsem se ku jedné zachraňovací skupině. Otřesy opakovaly se stále ještě každou hodinu. První katastrofální a nejprudší otřes nastal právě v době polední, kdy na stavbě se nepracovalo, jinak byla by si katastrofa vyžádala mnohem značnějších obětí.

Záchraně práce ku počtě všech zúčastněných konaly se s obětavostí a s nasazením vlastních životů, neboť kdyby byl přišel silný otřes, stihl by nás všechny osud zasypaných.

Těžce i lehce zranění ihned byli lékařsky ošetřeni a opatřeni, díky přítomnosti našich českých dvou lékařů. Z těžko zraněných podlehl a později v nemocnici v Ruščuku⁶ zemřel vrchní montér Českomoravské strojírně v Praze⁷. Pod troskami spodárny nalezl hrob náš cukrovarnický vážený kolega Křepelka z Moravy. Týž osud stihl 3 elektro technické monteuře fy. Křížík a spol., Praha, kteří v jedné obytné budově ve sklepech právě pracovali a úplně zasypani byli. Také z řad dělnických počítáno bylo několik ztrát na lidských životech.

Katastrofa přišla tak neočekávaně, že mnohý z nás byl ještě smyslu zbavený. Stavitel vysokého továrního komína mistr z Ledči u Prahy pracoval právě až na špici komína, když udeřil první otřes a (-4-) komín se silně zakolísal – ale přec se nezhroutil. Podařilo se mu tedy bez pohromy ihned se dostat dolů mezi nás. Co učinil? Nejprve – mluviv na nikoho z nás ani slova, vzal si peníze a tak jak byl bez kabátu a bez klobouku odebral se rovnou cestou na nádraží, tam jak jsme doslechli, sedl do vlaku a jel přímo do Čech. Více jsme jej nespátřili. Jiný případ. V jedné obytné budově docela zřícené zvláštní náhodou zůstal jeden sklep celý a v něm slyšeti bylo volání a nářek o pomoc. Byl tam bulharský dělník a chudák nijak nemohl ven. Dveře na schodiště totiž byly docela zataraseny zříceným zdívkem budovy – malé okénko zamřížované bylo skoro 3 metry vysoko a vyšplhati se k němu nebylo možné, neboť zeť byla hladce cementem zrobená. Podařilo se nám po delší chvíli ho vysvoboditi. Co učinil sotva přišel na volný vzduch, rozhlédl se a ihned dal se do šíleného běhu směrem k sousední vsi a za krátko zmizel našim zrakům zúplna. Ani tohoto jsme vícekrát nespátřili. Zvláštní případ byl s naším přítelem stavitelským kresličem. Týž pracoval v jedné budově na výkresu, když budova se zřítla. Zachránil se pouhou náhodou pádem pod stůl, odkud po nadlidské námaze podařilo se mu dostat se k oknu a pak ven. Na nikoho nepromluvil – za to horečně běhal z místa na místo. Věděl velmi dobře, kde právě v tu dobu kdo od stavby z jeho kolegů pracuje a odvážil se na ta nejnebezpečnější místa, jen aby druhy své zachránil. Až teprve po několika hodinách, když se uklidnil, mohl s námi promluviti.

Když každý ze svého zděšení vyšel a záchraně práce ukončeny, pomyslel každý na své věci ve zbořeníšti. Vše co dosud zachovalé bylo nalezeno, bylo snešeno do rychle zhotovených stanů z prken a plachet, což stalo se na můj podnět. A bylo tak

¹ Archiv NpM, sbírka Krajanství 2, Bulharsko, IV/2.

² Zdroj textu se, bohužel, nepodařilo dohledat.

³ Drinopol – dnes Edirne, město ležící v evropské části Turecka.

⁴ Stalo se tak až 14. června; hodinu ovšem udávaj i jiné prameny shodnou – „11.30 dopoledne“ (14, s. 44).

⁵ Spodárna – stanice spodiiové filtrace – postupu k odbarvování kléru (spodium, tzv. kostní uhlí se získávalo vypálením kostí).

⁶ Ruščuk – dnes město Ruse.

⁷ Tužkou je na tomto místě dopsáno „p. Zelenka“ (čtení jména je nejisté).

Obr. 2. Cukrovar poškozený zemětřesením (obr. III., IV., V. a VI.)

dobře, neboť v noci přihnala se krutá bouře spojená se silným lijavcem. **(-5-)** V následujících dnech ani měsících zemětřesení neustávalo. Slabší a silnější otřesy opakovaly se často denně i dvacetkrát. Povolání znalci usoudili, že zemětřesení bylo původu tektonického (sesouvání půdy) a sice pátého stupně, jehož centrum byla Gorna Orechovica, v níž ani jediný dům nezůstal ušetřen (obr. VIII. – XX). V celém širokém okolí ocitlo se okolo 50 000 lidí úplně bez přístřeší a kempovalo⁸ pod širým nebem. Století tamní starci ani něco podobného nepamatovali.

Měli jsme tady válku – cholera, zemětřesení, každý z nás tady myslel, že nic horšího již nepřijde. Ale jaké zklamání. Němec plným právem praví: „Es kommt nie etwas besseres nach!“⁹ A tak stalo se i nám. Neuplynulo ani 10 měsíců a dočkali jsme se zcela nových neočekávaných hrůz.

Od černého moře přihnala se pojednou prudká vichřice (bóra), která trvala sice jen as 8 minut, ale za tu kratičkou chvíli zhoubné dílo bylo dovršeno. Byl jsem v své z prken vystavěné chaloupce na dvoře továrny. Pozoroval jsem tedy účinky vichřice ze svého okna v první okamžik. Při zemětřesení měl jsem stále pocit, že se propadnu hluboko do země – nyní zas pravý opak. Cítil jsem, jako bych každé chvíle vynešen měl být touto hroznou větrnou silou do oblak. Viděl jsem jak silné fošny stavební a trámy železná kamna, těžké nádvorní vozy (fasuňky) větrem hnány jsou po dvoře a ve vzduchu jako papírky, zkrátka nejtěžší předměty byly hnány větrem ku předu. Zpozoroval jsem také, jak po okolo továrny vedoucí trati celý vlak hnán touto vichřicí letí po koleji bez lokomotivy jako rychlík. V tom – bác – na mou střechu přístřešku přiletěla střecha mého souseda pana správce. Nerozmýšlel jsem se dále a otevřel jsem dveře, jsa odhodlán podívat se ven. A hle – vítr **(-6-)** vítr (*sic*) mě nadnesl, jak jsem se obával – pouze předměty nepohyblivé ovládal, jak se mu zlíbilo, člověk tvor živoucí těžko sice ale přece se mu ubránil. Měl jsem tedy hlavně pozor na to, abych se uhnul letícím věcem a vida jak celá naše kolonie pod blízkým kopečkem již jest shromážděná, pomalu dostal jsem se proti větru bez pohromy až k nim. Muži stáli – němě pozorující, ženy seděly – plačící. A já v myslí své představoval jsem si „Sodomu a Gomoru“.

Po několika dnech bóra se opakovala. Nebylo divu, že za takovýchto okolností většina našich lidí od stavby a montáže odjela do své domoviny. My od cukrovaru jsme zůstali do jednoho.

Asi po uplynutí 6ti neděl, když otřesy nebyly již tak časté a intenzivní započalo se s rekonstrukcí tovární budovy. Přišly nové síly z Čech, krovy továrny podchyceny byly silnými železnými traverzami, kol do kola továrny ještě železnými pruhy spjatými, zdi jak možno opraveny, obytné domky postaveny (ale pouze se dřevěnou konstrukcí – na způsob švýcarských domků – nízké). Sluší se podotknouti, že zemětřesení odolalo pouze železobetonové skladiště

V listopadu ještě téhož roku zahájena byla již první kampaň a vánoce 1913 přinesly Bulharům první český kostkový cukr.

Válka balkánská mezitím také se skončila, bohužel sporem mezi Srby a Bulhary při dělení kořisti.

V létě příštího roku vypukla však na novo válka, a sice mezi Rakouskem a Srbskem, které zachvátila pak celou Evropu ba celý svět.

Já rozloučil jsem se na to s Bulharskem a nastoupil jsem cestu do Prahy ku svému benešovskému pluku.

⁹ Tj. tábořilo; z franc. camper (15, heslo „kempovat“).

¹⁰ Tj. „Nic lepšího nikdy nepřijde“.

Práce vznikla s podporou projektu Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě-reg. č.: CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734 financovaného z Evropského fondu pro regionální rozvoj.

Souhrn

Cukrovar v Gorné Orjachovici v Bulharsku byl založen roku 1912 díky finančnímu kapitálu Pražské úvěrní banky. Záhy po jeho otevření se stává největším podnikem, svého druhu nejen v Bulharsku, ale i na Balkáně. Česká kapitola gornoorjachovického cukrovaru skončila jeho znárodněním v roce 1948, kdy kontrolu nad ním převzal bulharský stát. Příspěvek přináší komentovanou edici rukopisu, sepsaného zaměstnancem cukrovaru Jaroslavem Maurem. Hlavní část textu je věnována katastrofálním dopadům zemětřesení, které postihlo celou oblast v roce 1913 na cukrovar a město. Jako takový představuje daný dokument pozoruhodný příspěvek k jednomu poměrně významnému, byť velmi tragickému momentu dějin českého pivovaru v Gorné Orjachovici.

Klíčová slova: Bulharsko, cukrovar, Gorna Orjachovica, zemětřesení, krajané.

Literatura

- ČERNÝ, M.; GRIGOROV, L. (eds.): *Úloha české inteligence ve společenském životě Bulharska po jeho osvobození*. Praha: Velvyslanectví Bulharské republiky v České republice, 2008, 326 s., ISBN: 978-80-254-3456-7
- MINČEV, E.: Z každodennosti Čechů v Bulharsku v letech 1878–1904. *Slovanský přehled*, 102, 2016 (1), s. 33–51, ISSN 0037-6922.
- MINČEV, E.: Odbory spolku „Čech“ a „Československého národního domu T. G. Masaryka v Sofii“ v letech 1919–1939, *Studia Ethnologica Pragensia*, 15, 2020 (2), s. 25–35, ISSN 0037-6922.
- ZEMAN, P.: Učebnice českých učitelů v Bulharsku. 80. a 90. léta 19. století. *Studia Ethnologica Pragensia*, 8, 2016 (2), s. 11–25. ISSN: 2336-6699.
- BUDILOVÁ, L.: Některé aspekty příbuzenství a sňatkových vzorců u vojvodovských Čechů. *Český lid*, 95, 2008 (2), s. 127–142, ISSN 0009-0794.
- BUDILOVÁ, L. J.: „Ať se neztratí jméno“: Jména a pojmenovávání u bulharských Čechů. *Český lid*, 99, 2012 (4), s. 407–425, ISSN 0009-0794.
- BUDILOVÁ, L. J.: Patriarchát na Balkáně – Dominantní ideologie nebo škála možností? (Na příkladu Vojvodova, obce Čechů a Slováků v Bulharsku). *Sociológia*, 49, 2017 (4), s. 405–426, ISSN 0049-1225.
- JAKOUBEK, M.: Vojvodovští Češi očima svých sousedů, *Český lid*, 97, 2010 (3), s. 281–299, ISSN 0009-0794.
- JAKOUBEK, M.: On the Process of National Indifferentiation. The case of Bulgarian 'Czechs', *Nations and Nationalism*, 24, 2018 (2), s. 369–389, ISSN: 1354-5078, DOI: 10.1111/nana.12381.
- JAKOUBEK, M.: National Indifference in post-Ottoman space. A case from Northwest Bulgaria. *Nationalities Papers*, 50, 2022 (2), s. 395–416, ISSN: 0090-5992, DOI: <https://doi.org/10.1017/nps.2021.5>.
- LANČOVÁ, T.: České stopy v Gorné Orjachovici. *Porta Balkanica*, 9, 2017 (1–2), s. 39–50, ISSN 1804-2449.
- JAKOUBEK, M.; LANČOVÁ, T.: Cukrovar v Gorné Orjachovici – zapomenutá perla české průmyslové přítomnosti v poosvobozeném Bulharsku. *Listy cukrov. řepař.*, 135, 2019 (7–8), s. 275–278.
- Jubilejní ročenka československé kolonie v Bulharsku, 1868–1928*. Sofie: Družstvo Československého Národního domu T. G. Masaryka v Sofii, 1929, 297 s.
- Ottův slovník naučný*. Sv. 13. Jana – Kartas. Praha: J. Otto. 1898.

Obr. 2. Zemětřesením poškozené obytné budovy (obr. VII. a XII.)

Jakoubek M.: New Findings Regarding the “Czech” Sugar Factory in Gorna Oryahovitsa (“In Bulgaria 1912–1914” by Jaroslav Maur)

The sugar factory in Gorna Oryahovitsa in Bulgaria was founded in 1912 with the financial support of the Prague Credit Bank. Soon after its opening, the factory became one of the biggest of its kind in the whole country. The Czech period of the factory effectively ended in 1948 when it became a property of the socialist Bulgarian state. This contribution presents an annotated transcription of an archival document written by a factory worker Jaroslav Maur. Its main part is devoted to a description of the devastating earthquake in 1913 and its impact on the factory and town. As such, it offers an interesting perspective on an unforgettable, yet tragic, moment in the history of the Gorna Oryahovitsa sugar factory.

Key words: Bulgaria, sugar factory, Gorna Oryahovitsa, earthquake, Czech compatriots.

Kontaktní adresa – Contact address:

doc. PhDr. Marek Jakoubek, Ph. D. et Ph. D., Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav etnologie, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1, Česká republika, e-mail: marek.jakoubek@ff.cuni.cz